

УДК 341.174(4)

О.С. Олійник

ПРАВОВА СИСТЕМА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОНЯТТЯ І СТАТУС

Визнання норм, що діють у Європейському Союзі (Європейських Співтовариствах до 1992 р.), правом – правилами поведінки юридичного характеру, обов'язковими для виконання визначеним колом суб'єктів, хоча і з обмеженістю дії в межах держав-членів утворення, не проходило тривалого утвердження в правовій науці. Ще задовго до створення цього об'єднання держав право виробило форму міждержавного співробітництва, при якій суверенні, незалежні держави добровільно визнають для себе обов'язковість певних базових, фундаментальних принципів, що реалізуються в рамках концепції міжнародного права. Однак визнання права Європейського Союзу правовою системою досить складне теоретичне питання.

Специфіка розвитку права полягає в тому, що не тільки абстрактно побудовані нормативні механізми втілюються в життя вольовим рішенням керуючого суб'єкта, але й відносини, що складаються в повсякденному житті, знаходять пізніше своє закріплення в загальнообов'язкових правилах. І апробація, яку проходять правові новації в рамках тієї чи іншої юридичної доктрини, – це тривалий процес, що вимагає ретельності і всебічного підходу дослідників.

Фахівці відзначають істотний внесок Суду Європейських Співтовариств, його правозастосовчої і нормотворчої діяльності у створення права ЄС як окремої інституціоналізованої системи [1], тобто діяльність цього органу значною мірою сприяла формуванню уявлення про особливу природу, особливе становище норм цієї міждержавної організації. Крім того, системність – невід'ємна ознака права, і комплексу норм, що складається в результаті діяльності інститутів ЄС, притаманна значна кількість внутрішніх зв'язків. Звертає увагу на себе рівень складності, вдалості систематизації загальноєвропейських правових приписів, і все ж таки поняття правової системи як таке є дещо більшим, ніж самостійний, хоча і добре організований комплекс норм окремого міждержавного утворення.

Спроби належної класифікації правового масиву, сформованого в результаті існування і діяльності Європейського Союзу, вітчизняні вчені почали здійснювати з початку 90-х рр. минулого сторіччя. Тут важливо згадати про концепцію «європейського правового простору», також відому як концепція «загальноєвропейського дому». Хоча поява даної концепції пов'язана з Паризькою нарадою Конференції по людському виміру НБСЄ в 1989 р., проф. А.Х. Саїдов відзначає, що «нерідко термін «європейський правовий простір» використовується і для позначення різних форм правового співробітництва в рамках ЄС, Ради Європи» [2]. Цим вчений ілюструє зв'язаність правових форм співробітництва держав Європи одна з однією і виділяє таку взаємодію як стійку тенденцію розвитку європейського права. З думкою А.Х. Саїдова погоджується А.І. Смирнов, який стверджує, що «юридизація НБСЄ – не єдиний шлях будівництва «загальноєвро-

пейського дому», є й інший варіант, пов'язаний із затвердженням як центру й орієнтира загальноєвропейської інтеграції Європейських Співтовариств» [3]. Втім, тоді, у зазначений період часу, вчені не наголошували на власній цінності права Співтовариств як правової системи, а розглядали його більше в контексті загальноєвропейського політичного процесу.

Тезу, що затвердилась в юридичній літературі після адаптації концепції «європейського правового простору», сформулювали вчені Л.В. Бойцова та В.В. Бойцова. Відповідно до неї, європейське право у вузькому розумінні його як права Європейського Співтовариства є упорядкованою системою правових норм. Ретельно досліджуючи природу європейського права, особливості дії і зв'язки між актами Співтовариства, сформулювавши понятійний апарат, вчені заявляють про право ЄС як про самостійний феномен, що виявився «результатом багатвікового розвитку національних правових систем Європи» [4].

Введення до наукового обігу поняття права Європейського Союзу як правової системи відбулося завдяки вченим-міжнародникам. Можливим є таке пояснення цьому. У міру затвердження міжнародного права як інструмента регулювання міждержавної взаємодії з методами впливу, що якісно відрізняються від національного права, відбулося поступове виділення правового масиву в окрему систему, а точніше оформлення його в таку систему. Тут важливо згадати, що Європейський Союз на початковому етапі свого існування функціонував виключно на основі міжнародних договорів. Вся численна система актів міждержавного утворення появилась набагато пізніше. Саме об'єднання було предметом вивчення саме юристів-міжнародників, і дослідники, спостерігаючи за розвитком права ЄС, що відбувався шляхом наближення до національного права держав-членів, одностайно стали вживати стосовно нього термін «правова система». При цьому, як обґрунтовано підкреслює О.О. Четвериков, «право Європейських співтовариств і Союзу не злилося цілком і з внутрішньодержавним правом. Воно виступає нині як самостійна правова система зі своїми джерелами, формами правотворчості і правозастосування, специфічними механізмами захисту юридичних норм від порушень» [5].

Простеживши еволюцію юридичних концепцій стосовно правової системи Європейського Союзу, важливо зупинитися ще на одному принциповому питанні. Не випадково на початку статті ми звернули увагу на позбавленому дискусій питанні утвердження права ЄС як самостійної категорії, підкресливши відсутність однозначного визнання як такої правової системи ЄС. І це притому, що до проблеми визначення статусу явища на початку 90-х рр. вчені звернулися після більш ніж чвертьвікового терміну функціонування Суду Співтовариств як органу, що тлумачить правові акти об'єднання. Вкрай важливо розмежовувати право Європейського Союзу і його правову систему. Беручи до уваги безпосередню зв'язаність категорій «правова система» і «право», варто погодитися з проф. О.Ф. Скакун у тому, що «право обумовлене своєрідністю і неповторністю соціальної системи, відображається в правовій системі, пронизує її, визначає спрямованість її розвитку... Розбіжність права і правової системи полягає в тому, що основна функція права – регулятивна, оскільки право висту-

пає регулятором суспільних відносин, а основна функція правової системи – інтегративна» [6]. На думку вченого, інтегративність правової системи виявляється в об'єднанні всіх правових способів впливу в єдине ціле й об'єднанні структури суспільства на основі верховенства права [7].

Крім того, важливо звернути увагу на те, що європейська інтеграція є вкрай складним процесом, виникнення і розвиток якого пов'язаний з одночасною дією економічних, політичних і культурних (ідеологічних) факторів. При явно домінуючому характері економічних і політичних передумов інтеграції не можна недооцінювати того факту, що для правової сфери певна спільність європейських громадян у ранжуванні цінностей має немаловажне значення. Варто погодитися із С.С. Алексєєвим, який відзначає, що «існуючи в тісній єдності зі спеціально-юридичним змістом, ідеологічна сторона родин правових систем у ряді випадків відіграє помітну роль... У романо-германському і загальному праві ця сторона полягає в пануванні юридичного світогляду – класичного світогляду суспільства, де утверджене верховенство права» [8]. Ідентифікація європейськими громадянами себе як осіб, що мають стійкий правовий зв'язок з об'єднанням, а також проголошення їх суб'єктами європейського права дають підстави вважати про наявність особливого характеру, а точніше – особливих властивостей комплексу норм Євросоюзу, що відрізняють його від інших міждержавних утворень.

Відзначене раніше оформлення права ЄС в інституціоналізовану систему не могло відбутися без діяльності його основних органів, що одержали назву інститутів ЄС. Більш того, існує теорія владних органів утворення, відповідно до якої їх організаційний механізм складається з двох рівнів. Перший поєднує основні, найбільш важливі органи, що отримали назву інститутів, – Європарламент, Раду, Комісію, Суд, Рахункову палату, інші ж, серед яких Європейська рада, консультативні й інші органи, вчені відносять до другого рівня [9]. Це дає підстави дійти висновку, що «правова система Євросоюзу має розвинену інституційну частину, що складається з відповідних органів, які виконують законодавчі, виконавчі й судові функції. Інституційна частина правової системи Євросоюзу базується на нових правових принципах (насамперед – принципах інституційної рівноваги), що відрізняє її від класичних міждержавно-правових систем» [10].

І все ж таки основною матерією правової системи є право. Правовий масив Європейського Союзу традиційно поділяють на первинне і вторинне право. Первинне право містить у собі міжнародні договори – установчі документи Союзу, на базі яких створена організація і сформоване коло найбільш значущих її органів. Вторинне право, на яке припадає основна маса всіх численних документів, поєднує правові акти, прийняті органами ЄС. Існують різні форми таких правових актів, різноманітні способи закріплення ними нормативних розпоряджень і механізми взаємодії документів у правовій системі міждержавного утворення. Більш того, необхідно відзначити важливість прецедентного права ЄС як значного комплексу норм права, формованого в результаті діяльності судової системи організації. Зокрема, інтерпретація Судом Європейських

Співтовариств установчих договорів визначила багато в чому правові засади ЄС.

В юридичній науці давно затвердилось поняття загальних принципів права ЄС. Як основний декларується принцип прямої дії, суть якого полягає в регулюванні відносин за участю держав, органів влади, фізичних і юридичних осіб. Дуже помітно виявляється тенденція розширення предмета регулювання європейського права як істотна риса його розвитку [11].

Таким чином, право Європейського Союзу виявляє себе як функціонуюче в рамках особі, самостійної системи відносин, що охоплюють різні сторони правової дійсності, об'єднані традиційно в теорії поняттям правової системи.

Будь-яке визначення правової системи формулює це поняття виходячи з того, що основною його ознакою є визначена сукупність елементів правового характеру. Важливу роль тут відіграє те, які елементи будуть включені в зазначену сукупність і який характер зв'язків між ними і системою. Досить ємним і точним уявляється визначення правової системи, запропоноване Н.М. Оніщенко для національної правової системи, відповідно до якого «правову систему можна визначити як об'єктивне, історично закономірне правове явище, що включає в себе взаємозалежні, взаємообумовлені і взаємодіючі компоненти: право і законодавство, що втілює його, юридичні установи і юридичну практику, суб'єктивні права й обов'язки, правовідносини, правову ідеологію й ін.» [12]. Воно ілюструє, які сторони правової системи ЄС можуть бути вивчені з метою належного теоретичного обґрунтування її існування. Важливо, що такий науковий пошук повинний здійснюватися в напрямі класифікування правової системи Європейського Союзу як нового, окремого виду правових систем, відмінного від національних і міжнародної, прийнятих юридичною наукою раніше.

Література

1. Водяніков О. Наднаціональність в праві Європейського Союзу: Goetterdämmerung Європи чи переосмислення права? // www.comparativelaw.kiev.ua/ukr.publikaz.html.
2. Саидов А.Х. Концепция «европейского правового пространства»: проблемы и перспективы // Москов. журн. междунар. права. – 1992. – № 3. – С. 60.
3. Смирнов И.А. «Общеввропейский дом» и европейское правовое пространство // Москов. журн. междунар. права. – 1992. – № 3. – С. 97.
4. Бойцова Л.В., Бойцова В.В. Европейское право как упорядоченная система правовых норм // Юрид. мир. – 2002. – № 6. – С. 49.
5. Право Европейского Союза: Учеб. для вузов / Под ред. С.Ю. Кашкина. – М.: Юристъ, 2004. – С. 104.
6. Скакун О.Ф. Право і правова система в їх співвідношенні // Правова держава. – Вип. 16. – С. 30.
7. Там само.
8. Алексеев С.С. Теория права. – М.: БЕК, 1994. – С. 202.
9. Право Европейского Союза: Учеб. для вузов / Под ред. С.Ю. Кашкина. – М.: Юристъ, 2004. – С. 228.
10. Луць Л.А. Деякі аспекти взаємодії правових систем Ради Європи, Європейського Союзу та держав-учасниць // Держава і право. – Вип. 16. – С. 12.
11. Бойцова Л.В., Бойцова В.В. Европейское право как упорядоченная система правовых норм // Юрид. мир. – 2002. – № 6. – С. 39.
12. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – С. 37.